

Л. Г. Масімова,
канд. наук із соц. комунік.
УДК 007: 304: 001

Критерії патогенності тексту

У статті зроблено спробу подолати суб'єктивність у пошуках критеріїв патогенного тексту. Доведено, що головна ознака патогенного тексту – марнування реального часу споживача завдяки маніпуляціям із континуумом тексту.

Ключові слова: патогенний текст, формальні критерії патогенності, континуум.

Masimova L. Criteria of a text's pathogenicity.

The article is an attempt to overcome subjectivity of criteria of a pathogenic text. It is stated that the main feature of a pathogenic text is a consumer's useless waste of time, due to manipulations with a text's continuum.

Keywords: Pathogenic text, formal criteria of pathogenicity, continuum.

Масімова Л. Г. Критерии патогенности текста.

В статье сделано попытку преодолеть субъективность критериев патогенного текста. Доказано, что главной особенностью патогенного текста является бесполезная трата времени потребителя благодаря манипуляциям с континуумом текста.

Ключевые слова: патогенный текст, формальные критерии патогенности, континуум.

В українському науковому просторі дослідження патогенного тексту започаткували науковці Б. Потятиник та М. Лозинський [1; 2]. Їхні праці й сьогодні залишаються найавторитетнішими з цього питання. Дослідники визначили поле проблем, які є актуальними і потребують зусиль наукової спільноти для їх вирішення, як-от: ідентифікація та нейтралізація патогенних текстів.

Дослідниця К. Серажим пропонує визначення, яке зберігає традиційний підхід до патогенного тексту: «Патогенні тексти – це тексти, що містять пропаганду класової, расової ворожнечі, порнографію, гіперболізовану рекламу, тоталітарного спілкування» [3, 156]. Авторка зазначає, що патогенні тексти «об'єднує руйнівний вплив». А головною ознакою патогенних текстів К. Серажим визнає маніпуляційний вплив. Але не завжди маніпуляція свідомістю має на меті руйнівний вплив. Найчастіше в основі маніпуляцій патогенного тексту є комерційний інтерес, і спекуляція відбувається саме під прикриттям традиційних цінностей.

«Симптоми пататексту», запропоновані Б. Потятиником, український лінгвіст Ф. Бацевич вважає «значною мірою суб'єктивними» [4, 170].

Отже, пошук об'єктивних критеріїв, здатних ідентифікувати патогенний текст, є актуальним завданням для галузі соціальних комунікацій.

Мета роботи – запропонувати методику виявлення патогенного тексту.

Поставлена мета дослідження передбачає такі завдання: 1) визначити поняття «патоген-

ний текст»; 2) з'ясувати формальні ознаки патогенного тексту.

Ідентифікувати патогенний текст неможливо, не визначивши критерії патогенності, не зрозумівши, в чому виявляється шкідливість таких текстів. Критерії, запропоновані Б. Потятиником, апелюють до почуття задоволення та агресії, а також їхньої суміші. На перший погляд здається, що в основу класифікації покладено психологічний критерій (результат психологічного впливу на аудиторію). Та, на думку дослідника, до зони «раю» належать реклама, позитивна пропаганда та еротика, а до зони «пекла» – медіанасильство. Простежується певна логічна непослідовність. Якщо у першому випадку за основу береться галузевий критерій, то у другому – емоційний зміст повідомлення.

Чи потрібно вважати будь-який текст реклами чи позитивної пропаганди патогенним? Очевидно, що ні. Наприклад, в ідеалі повинна існувати реклама, яка надає інформацію про нові товари чи послуги й допомагає орієнтуватися споживачеві, зберігаючи при цьому його час. Або соціальна реклама, що пропагує здоровий спосіб життя (кампанії боротьби з палінням, абортами тощо), виховує толерантність (кампанії проти расизму).

Б. Потятиник наголошує на проблемі межі між еротикою та порнографією. Але ця проблема зберігається і щодо медіанасильства. Такі твори Шекспіра, як «Отелло», «Ромео та Джульєтта», не вважаються патогенними, хоча в першому йдеться про брутальне насильство, а в другому поезизується самогубство.

Отже, сам по собі зміст або галузева належність не можуть дати відповідь на запитання: чи є конкретний текст патогенним? Апеляція до емоцій – також. Ще Арістотель говорив про катарсис як спосіб удосконалення глядача, очищення його через емоційне переживання ситуації.

Очевидно, що назріла необхідність пошуку формальних критеріїв патогенності. Такі критерії, по-перше, позбавили б термін «патогенний текст» ареолу суб'єктивності, а по-друге, спростили би процедуру ідентифікації патогенного тексту.

В умовах сучасного суспільства, яке стрімко змінюється, особливої актуальності набуває теорія суспільства, яке навчається. Український дослідник С. Квіт наголошує: «Люди мають різні ідеї, смаки, запити і потреби. Вони постійно вчаться і самоорганізуються для їх реалізації. Змінюють суспільство і змінюються разом з ним. Ця теорія до певної міри знімає загрозу фатальної залежності людини від якихось неминучих процесів» [5, 183]. Отже, в інформаційному суспільстві особливої цінності набуває час людини, який вона може витратити на своє удосконалення, без цього неможливо підвищити свій матеріальний і соціальний статус.

Ці роздуми перегукуються з розумінням Б. Потятиника непатогенних текстів: «до непатогенної зони передусім належать просвітницькі тексти (телепередачі, інтернет-сайти тощо), стримані за стилем і формами подачі, виразно спрямовані на підвищення освітнього рівня аудиторії та зміцнення почуття громадянської відповідальності» [1, 124]. Тобто непатогенні тексти повинні удосконалювати людину, а не марнувати її час. Отже, в широкому розумінні, патогенним є будь-який неякісний текст.

У вузькому розумінні – це текст, у який вмонтовано механізм, що змушує читача саме змарнувати свій час. І це не обов'язково тексти, в яких зображується еротика заради еротики, або насильство заради насильства. Це тексти на перший погляд безневинні, адже вони дотримуються усталених норм моралі. Але, пропонуючи споживачеві задовольнятися вже відомими йому істинами, вони не додають нічого нового до досвіду людини. Шкідливість таких текстів полягає в тому, що вони привчають споживати інформацію, не докладаючи жодних зусиль, таким чином виробляють звичку некритичного сприйняття текстів.

Отже, пошук критеріїв патогенності повинен відбуватися не стільки в змістовій площині, скільки в формальній. Одним із продуктивних шляхів є напрям досліджень, запропонований семіотикою текстів.

Італійський науковець Умберто Еко у своїй книзі «Роль читача. Дослідження з семіотики

текстів» визначає текст як «семантично-прагматичне продукування власного Зразкового Читача» [6, 32]. Він наводить достатньо прикладів, що демонструють, як текстуальна стратегія здатна маніпулювати читачем. І суть цих патогенних стратегій якраз і полягає в руйнації самого поняття часу.

Час у лінгвістиці є складником такого поняття, як континуум. І. Гальперін категорію «континуум» розуміє «як визначену послідовність фактів, подій, що розгортаються в часі і просторі» [7, 87]. Тобто континуум – це єдність трьох компонентів: перший – це рух й утворення нової сутності, другий – час, третій – простір. Ця єдність структурує текст: «Логічна організація тексту можлива завдяки континууму» [8, 176]. Кожний елемент має й семантичне навантаження, більше того, континуум «формує образ світу, сприяє вираженню авторської позиції» [8, 182]. І, якщо хоча б один із його компонентів руйнується або залишається незмінним, маємо патогенний текст.

Розглянемо, які ознаки може мати текст, якщо відсутній рух. Якщо це інформаційний жанр, то текст просто не містить нової інформації. Якщо сюжетний твір (серіал, роман тощо) це статичні характери персонажів, що не змінюються ні під тягарем обставин, ні з плином часу. Це характери зліплені нашвидкоруч, покликані до життя комерційними інтересами. Створити такі образи не надто складно, адже вони не змінюються, а отже, не потребують будь-якої мотивації.

Сам сюжет не розвивається через постійні повтори ситуацій або спогади героїв, які не впливають на розуміння подій (улюблені прийоми сучасних мильних опер). Сюжет пропонує фальшивий рух, ще й тоді, коли зображується кілька подій, пов'язаних з другорядними персонажами, які жодним чином не впливають на долю головних героїв, а здатні лише обговорювати подробиці всім відомих сцен тощо.

Час ніби завмирає, а то й взагалі перестає бути необхідною умовою руху. Пропонується, наприклад, надмірне розтягування сцен, де вимагається «точність диктофона» [6, 196]. Автор тексту не спроможний запропонувати нову інформацію, новий погляд на проблему. «Замість того, щоб дати художній (аналітичний. – Л. М.) синтез подій, він реєструє її «життя»: він змушує її тривати стільки, скільки вона триває насправді...» [6, 196]. Це ознака не тільки неякісних телероманів, а й неякісних новин, які чимдалі, тим частіше структуруються за схемою мильних опер. Так відбувається і в реаліті-шоу, або шоу на зразок «Граєш чи не граєш» (ТРК «Україна»).

Існують прийоми, які виключають простір з аналітичного сприйняття тексту, коли стає не-

важливо, де і коли відбуваються події. Як наслідок – зображується така собі «людина без властивостей».

У. Еко описав «техніку безцільного погляду», коли автор зображує пейзаж з точністю фотографа, але жодна деталь з цього опису не матиме нічого важливого для подальшого розгортання сюжету [6].

Усі маніпуляції, пов'язані з континуумом тексту, призводять до того, що читач звикає «задовольнятися багатослівністю, а не інформацією» [6, 237], він «втрачає контроль над часовими зв'язками і відмовляється від потреби робити висновки на їх основі» [6, 170].

Отже, патогенний текст стає свідомим механізмом марнування реального часу читача. Будь-який текст, що примушує гаяти час, служить панівній ідеології, адже постійний користувач такого тексту не здатен не тільки якимось чином впливати на соціальне життя, а навіть не хоче змінити власне.

Висновки. В основу патогенного тексту покладено текстуальну стратегію, яка марнує реальний час читача. Формальною ознакою такої стратегії є порушення просторово-часової взаємодії (континууму) тексту, внаслідок якої деформується реальний образ світу.

Отже, методика виявлення патогенного тексту повинна базуватися, в першу чергу, на аналізі всіх складників континууму (рух й утворення нової сутності, часова і просторова організація тексту).

Перспектива подальших досліджень полягає у виявленні та описі конкретних прийомів континууму тексту (деякі з них були запропоновані вище), які є лише витратним механізмом людського часу. Створення методики виявлення патогенного тексту має прикладне значення не тільки для медіакритики та медіаосвіти, а й для професійних комунікаторів, від яких залежить, чи потрапить такий текст до інформаційного простору.

1. *Потятиник Б. В.* Медіа: ключі до розуміння / Б. В. Потятиник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с. (Медіакритика).
2. *Потятиник Б.* Патогенний текст : монографія / Б. Потятиник, М. Лозинський. – Львів : Місіонер, 1996. – 296 с.
3. *Серажим К. С.* Текстознавство : підручник / К. С. Серажим. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 527 с.
4. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – [2-ге вид., доп.] – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
5. *Квіт С.* Масові комунікації : підручник / С. М. Квіт. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с.
6. *Еко У.* Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко; [пер. з англ. М. Гіряк]. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
7. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М., 1981.
8. *Єщенко Т. А.* Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.